23. НИАБ. Ф. 2187, оп.1, д. 15.
24. Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским. Изд. 2-е. – СПб., 1881.
25. Указатель фабрик и заводов Европейской России. Материалы для фабрично-заводской статистики. Изд. 3-е. – СПб., 1894.
26. Список фабрик и заводов Европейской России. – СПб., 1903.
27. Список фабрик и заводов России. – М., СПб., Варшава, 1910.
28. Список фабрик и заводов Российской империи. – СПб., 1912.

С. Талмачова

АРГАНІЗАЦЫЙНАЕ АФАРМЛЕННЕ СЯЛЯНСКАГА САМАКІРАВАННЯ У ПАРЭФОРМЕННЫ ПЕРЫЯД У МАГІЛЁУСКАЙ ГУБЕРНІ

Рэформа 1861 г. была важным крокам у дэмакратызацыі грамадства тагачаснай Расінскай імперыі. Пасля абвяшчэння Маніфеста 19 лютага 1861 г. аб вызваленні былыя прыгонныя сяляне атрымалі асабістую свабоду і шэраг грамадзянскіх правоу. Яны афіцыйна набылі права самакіравання, якім фактычна валодалі да рэформы 1861 г., дзе важная роля адводзілася сельскаму вобшчаству. Гэта даказвае структура "Агульнага палажэння аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці" ("Агульнае палажэнне") [1]. Сялянскае самакіраванне стаяла у цэнтры рэформы і было адным з інструменау яе правядзення, а таксама з'яулялася гарантам як правоу, так і абавязкау сялян.

"Агульным палажэннем" стваралася двухузроуневая сістэма, па якой сяляне для вырашэння гаспадарчых інтарэсау аб'ядноуваліся у сельскія вобшчаствы, а для бліжэйшага кіравання і суда – у воласці (арт. 17). Сельскае вобшчаства аб'ядноувала сялян, якія жылі на зямлі аднаго памешчыка, у адным ці некалькіх паселішчах. Акрамя таго, рознапамесным сялянам аднаго паселішча ці некалькі маланаселеных дазвалялася аб'ядноувацца ці далучацца да іншых вобшчаствау з іх згоды. Такім чынам, закон прадастауляу сялянам пэуную свабоду самім рэгуляваць структуру сельскага вобшчаства. Адзінай цвёрдай умовай было сумеснае карыстанне зямлёй ці іншымі угоддзямі ці якая-небудзь гаспадарчая карысць. Воласць павінна была перавважна аб'яднаць сельскія вобшчаствы, якія належалі да адной парафіі і уключаць ад 300 да 2000 рэвізскіх душ.

Кіраванне у межах сельскага вобшчаства ускладалася на сход гаспадароу двароу і сельскага старасту, які абірауся на сходзе. У воласці гэта быу валасны сход, які складауся з сельскіх і валасных службовых асоб і выбарных ад кожных 10 дварoу, валасны старшыня з валасным прауленнем і валасны сялянскі суд. Валасны старшыня і валасныя суддзі абіраліся на валасным сходзе, а валаснае прауленне складалася з валаснога старшыні, сельскіх старастау і некаторых іншых выбарных пасад. Такім чынам, фарміраванне валаснога і сельс-

кага кірауніцтва адбывалася на падставе дэмакратычнага пачатку – выбарау. Аднак яны заставаліся пад кантролем міравых пасрэднікау.

У маі–чэрвені 1861 г. у беларускіх губернях у асноуным завяршылася складанне праектау размеркавання паселішчау былых прыватнауласніцкіх сялян па сельскіх вобшчаствах і валасцях [2]. Праекты гэтыя пазней удакладняліся і змяняліся, а у сакавіку–маі 1862 г. губернатары рапартавалі аб заканчэнні размеркавання губерняу на міравыя участкі і валасці [3].

У сувязі з паустаннем 1863–1864 гг. у Польшчы, Літве і Беларусі па палітычных матывах адбыуся новы падзел паветау на міравыя участкі і воласці. У цыркуляры Віленскага генерал-губернатара ад 2 лютага 1864 г. адзначалася, што пры увядзенні у дзеянне Палажэнняу 19 лютага 1861 г. стварэнне валасцей і сельскіх вобшчаствау аказалася у руках дваранства, якое прытрымлівалася толькі сваіх інтарэсау. Таму у многіх паветах "воласці і сельскія вобшчаствы вельмі дробныя, у іншых размеркаванне сельскіх вобшчаствау па валасцях зусім нязручна для сялян; з гэтых прычын – слабасць і разрозненасць сялянскага грамадскага кіравання; між тым, маючы на увазе цяперашнія палітычныя падзеі. пажадана было б, каб урад меу апору у аднадушным дзеянні больш буйных адміністрацыйных адзінак" [4]. Па загаду М.М.Мурауёва ад 10 кастрычніка 1864 г. дробныя воласці і вобшчаствы аб'ядноуваліся у больш буйныя, якія складаліся не менш як з 1000 рэвізскіх душ, але з адлегласцю паміж паселішчамі і валасным прауленнем не болей 12 вёрст [5]. Памяншалася і колькасць міравых участкау, якія аб'ядноувалі воласці у межах губерняу [6]. Такім чынам, арганізацыя сельскіх вобшчаствау і валасцей ставілася у залежнасць ад палітычных меркаванняу цэнтральных і мясцовых улад, што не ішло на карысць развіццю усведамлення сялянамі неабходнасці стварэння гэтых адміністрацыйных адзінак. Менавіта у гэты час, верагодна, быу пакладзены пачатак працэсу атаясамлівання, з аднаго боку, сельскага вобшчаства з адзінкай сапрауднага самакіравання, а, з другога боку, воласці – толькі з адміністрацыйнай адзінкай. У далейшым гэта прывяло да змяншэння актыунасці большасці сялян пры удзеле у валасных сходах, чым у сельскіх.

Падобныя пераутварэнні валасцей для сялян былі звязаны з дадатковымі выдаткамі на будоулю новых дамоу валасных прауленняу ды інш., аднак рабіліся па загаду Віленскага генерал-губернатара ад 10 верасня 1864 г. "у інтарэсах сялянскай справы" [7; 8, с. 46]. Меркаванні саміх сялян у гэтым выпадку звычайна у разлік не прымаліся. Новае размеркаванне толькі у некаторых выпадках дапускала задавальненне інтарэсау сялян [4; 8, с. 333–334]. У выніку рэалізацыі гэтай пастановы і у наступныя гады колькасць і склад валасцей значна змяняліся.

Імкненне да павелічэння памерау валасцей узнікла і з мэтаю палягчэння назірання царскай адміністрацыі, якой прасцей было назіраць за знешнім парадкам у невялікай колькасці валасцей. Важным было і змяншэнне выдаткау па утрыманню валаснога упраулення. Таму, як уяулялася, уладкаванне такіх ва-

ласцей палягчала задачу кіравання. Да стварэння больш буйных валасцей і вобшчаствау установы па сялянскіх справах ставіліся адносна абыякава, таму што пад іх кантроль і уздзеянне падпадалі па большасці валасныя ўпраўленні. Ад дзеянняу апошніх залежау знешні парадак, а на сельскіх сходах абмяркоўваліся пытанні унутранага жыцця сельскага насельніцтва.

Цыркуляр Віленскага генерал-губернатара у лютым 1865 г. загадваў "дапушчаць аб'яднанне валасцей не інакш, як па просьбах саміх сялян, якія жадалі аб'яднацца, і па неабходнасці такога аб'яднання" [9]. Змены ў размеркаванні валасцей працягваліся. Такое "новае размеркаванне" адносілася да тых паселішчаў, жыхары якіх удзельнічалі ў паустанні ці проста падтрымлівалі паўстанцаў, а таксама там, дзе валасныя упрауленні былі уладкаваны пры касцёлах [7, л. 186–187]. Такім чынам, размеркаванне складу сельскіх вобшчастваў і валасцей у беларускіх губернях часта рабілася не на карысць сялянам, як гэта абвяшчалася ў многіх пастановах і цыркулярах царскай улады, а з мэтай больш зручнага кіравання гэтымі новаутворанымі адміністрацыйнымі адзінкамі пры памяншэнні выдаткаў дзяржавы на гэтыя патрэбы.

На падставе арт. 43 і 44 "Агульнага палажэння", а таксама цыркуляра МУС ад 17 і 19 ліпеня 1862 г., дапушчалася аб'яднанне дробных валасцей і вобшчаствау у больш буйныя. Сяляне не заставаліся раунадушнымі да складу валасцей і сельскіх вобшчаствау. Многія вобшчаствы і воласці падавалі прашэнні у сувязі з новым размеркаваннем валасцей, аднак пераважна задавальняліся толькі тыя, якія змяшчалі просьбы аб аб'яднанні вобшчаствау і валасцей [10].

Увогуле колькасць і склад валасцей былі рознымі у розных губернях і паветах. Сельскія вобшчаствы галоуным чынам складаліся з вёсак, якія належалі да аднаго маентка, і таму ў іх склад звычайна уваходзіла некалькі паселішчаў, раскіданых на далекіх адлегласцях, з насельніцтвам 100 і больш участкавых двароу, не звязаных паміж сабою гаспадарчымі і іншымі інтарэсамі, акрамя былой прыналежнасці да аднаго памешчыка, а другія з 1–2 вёсак ш паселішчаў з 10–15 двароу [11]. У сваю чаргу, сельскія вобшчаствы таксама размяркоўваліся паміж валасцямі нераунамерна: ад больш за 800 участкавых двароу да менш за 150. У Магілеускаи губ. у канцы XIX ст. пераважалі дробныя паселішчы, і толькі 25 сельскіх вобшчаствау налічвалі больш за 500 рэвізскіх душ. Адначасова на кожную воласць тут прыходзілася каля 3854 душы мужчынскага полу, што значна перавышала норму арт. 43 "Агульнага палажэння", а некаторыя воласці даходзілі да 7 тыс. рэвізскіх душ. Прычына узнікнення такога ня[illegible]нага для сялян становішча была у тым, што пры размеркаванні сельскіх вобшчаствау паміж валасцямі у многіх выпадках аддаленасць паселішчаў ад цэнтральнага кіравання не была прынята ва увагу, таму што вобшчаствы складаліся з паселішчаў, якія належалі аднаму маёнтку, а кожны маёнтак з усімі сваімі паселішчамі абавязкова прыпісвауся да адной якои-небудзь воласці.

Падобнае размеркаванне выклікала цяжкасці рознага характару. У сувязі са значнымі прасторамі паміж паселішчамі у многіх вялікіх вобшчаствах і валасцях у выкананні сельскімі старастамі і валаснымі старшынямі службовых абавязкаў – па правядзенню у дзеянне пастанову валаснога суда і іншых судовых устаноу, па збіранню сельскіх і валасных сходау, па спагнанню разнастаиных плацяжоу, павіннасцей і нядоімак і г.д. Кіраванне вялікімі валасцямі было немагчыма для малапісьменных службовых асоб. У тых выпадках, калі вобшчаства складалася з некалькіх шматлюдных паселішчаў, паміж некаторымі з іх узнікаў антаганізм, які праяуляуся пры выбарах службовых асоб сельскай адміністрацыі, а таксама пры размеркаванні падаткау і павіннасцей. Абмеркаванне спраў на шматлюдных сходах нярэдка адлюстроувалася на правільнасці іх вырашэння. У Магілёускай губ., напрыклад, прыгаворы валасных сходаў складаліся часта па загадах начальства, часам супраць волі сходаў, як было пры няўдалай спробе палепшыць жывёлагадоулю шляхам уладкавання пры валасных праўленнях на племя жарабцоу і бугаёў. У прыватнасці, у 1891 г. у Магілёускай губ. з мірскіх сум (якія збіраліся з сялян на унутраныя патрэбы вобшчаства) на утрыманне жарабцоу на племя было выдаткавана 74210 р., у той час як ва усей Гродзенскай губ. на гэтыя патрэбы сяляне выдаткавалі 60 р., а у астатніх губернях краю – ні аднаго рубля. Як дакладау Магілёускі губернатар Клінгенберг, "немагчымасць аднясення расходау па паляпшэнню сельскай гаспадаркі на агульназемскія сродкі прымушала адміністрацыю схіляць сялян да прыняцця такіх на мірскія зборы. Пры гэтым не абыходзілася без некаторага уціску, які выклікау незадаволенасць". Па загаду губернатара Дзембавецкага, валасным сходам "прапанавана было выдаткаваць аднаразова азначаныя сумы на уладкаванне стайняу і набыццё жарабцоу, а затым штогод уносіць у мірскія каштарысы неабходныя на іх утрыманне грошы. За 10 гадоу на гэта было выдаткавана да 1 мільёна р." [12, л. 176–176 зв.]. Аднак у 1902 г. на запыт новага губернатара ўсе прадвадзіцелі дваранства, земскія начальнікі і валасныя сходы "аднадушна прызналі дарэмнымі траты грошай на справу, якая не прынесла ніякай карысці. Пытанне аб конегадоулі у Магілёускай губ. зрабілася здабыткам шматлікай літаратуры, і добрая думка, пакладзеная у падставу для справы, не дала чакаемых вынікау, дзякуючы прымусовым сродкам яе ажыццяулення і бюракратычнай пастаноўцы ўсёй арганізацыі. Зараз выявілася, што для перакапання сялян да складання прыгаворау аб асігнаванні мірскіх сум некаторыя з дзеячаў сялянскіх установ, якія жадалі любымі сродкамі выканаць загад губернатара, абяцалі, што збор будзе працягвацца не больш як 10 год" [12, л. 176–176 зв.]. Сапраўды, на працягу гэтага тэрміну сяляне губерні пакорліва плацілі штогод да 75000 р. У гэты час колькасць племянных жарабцоу палепшаных парод, галоўным чынам горных ардэнау, пры валасцях дасягнула 432. Утрыманне конезаводау павялічвала мірскія сборы да 8 к. з дзесяціны [12, л. 78 зв.]. 1902 г. быў апошнім з абяцанага дзесяцігоддзя, і таму валасныя вобшчаствы адмовіліся ад далейшых выплат, пры гэтым з 145 валасцей 127 выразілі згоду на бязвыплатную ўступку жарабцоу і усяго інвентару на карысць якой бы то ні было установы з мэтаю вызваліцца ад далейшых некарысных выдаткау. Прычына

гэтага была і у тым, што сялянскія кабылы былі беларускай пароды, маларослымі і нядужымі. Злучка з ардэнамі часта прыводзіла да гібелі матак, і звычайна не паляпшала мясцовую пароду коней.

У сваю чаргу, у вобшчаствах з малой колькасцю насельніцтва цяжкасці сустракаліся пры выбары кандыдатау на пасаду старасты і старшыні, у прызначэнні жалавання службовым асобам, вельмі цяжкіх выдаткау па адбыццю фурманачнай павіннасці і утрыманню валасных праўленняу, у залішняй перапісцы валаснога праулення і справаздачнасці і г.д. [13].

У першыя гады пасля паустання 1863–1864 гг. колькасць валасцей у краі скарацілася з 921 да 755 (у сярэднім на 18%). У Магілёускай жа губерні колькасць валасцей павялічылася на 3,2% – з 188 у 1864 г. да 194 у 1868 г.[14]. Да 1891 г. колькасць валасцей у цэлым у Беларусі скарацілася амаль на чвэрць (на 25,8 %), у Магілёускай губ., у параўнанні з 1864 г., – на 22,9% і склала 145 валасцей. Адначасова колькасць сялянства за гэты ж перыяд павялічылася па Беларусі з 2565,5 тыс. чал. (у 1866 г.) да 4962,5 тыс. чал. (у 1897 г.) – амаль на 51,7% [15, с. 42]. Такім чынам, люднасць валасцей павялічвалася, але гэта не прыводзіла да утварэння новых валасцей.

Увогуле люднасць валасцей у цэлым па 5 беларускіх губернях узрасла у сярэднім з 4802 у 1881 г. да 5468 чал. абодвух полау у воласці у 1891 г. (на 12,2%). Найменшы рост назірауся у Віленскай губ. – адпаведна з 5121 да 5221 чал. (на 1,9%), а найбольшы – у Магілёускай губ. – з 6087 да 7076 чалавек у воласці (на 14,0%). У астатніх губернях колькасць насельніцтва ў воласці узрасла на 10–12% [14].

Звяртае на сябе увагу значнае адрозненне у лічбах, што адлюстроуваюць люднасць валасцей. У 1881 г. у сярэднім па пяці заходніх губернях яна складала 4802 чал. у воласці, а у Магілёускай – 6087 чал. Гэтая ж тэндэнцыя захавалася і да 1891 г.: Магілёускай губ. жыло у сярэднім па 7076 чал. у воласці, а па губернях – у сярэднім 5468 чал. у воласці [14].

Разам са зменамі у колькасці валасцей змяняуся і іх склад. Сельскія вобшчаствы таксама аб'ядноуваліся у больш буйныя. У кожным сельскім вобшчастве Магілёускай губ. у 1881 г. налічвалася у сярэднім па 456 чал., а у 1891 г. – 538 чал., а у сярэднім па Беларусі – адпаведна 589 і 601 чал. у вобшчастве.

З 1864 па 1891 г. колькасць сельскіх вобшчаствау скарацілася ў 5 заходніх губернях на 17,9% (з 7570 вобшчаствау да 6212), у Магілёускай губ. – з 2209 да 1907 (на 13,7%). Акрамя таго, змянялася і колькасць сельскіх вобшчаствау у валасцях. У Магілёускай губ. у 1864 г. у склад адной воласці уваходзіла у сярэднім каля 11,8, а у 1891 – 13,2 вобшчаствы (павелічэнне на 11,9%). Увогуле ў 5 заходніх губернях колькасць сельскіх вобшчаствау у воласці павялічылася у сярэднім з 11,8 да 13,2 (на 11,0%), што адлюстроувае тэндэнцыю да аб'яднання сельскіх вобшчаствау у больш буйныя адміністрацыйныя адзінкі [14].

Трэба дадаць, што на валаснои тэрыторыі жылі не толькі сяляне, прыпісаныя да яе складу. У 70-я гг. XIX ст. па 5 заходніх губернях да воласці было прыпісана 80,7 % ад усяго насельніцтва, якое жыло на яе тэрыторыі – 1545616 чал. з 1915870 чал. Гэтыя паказчыкі у губернскім разрэзе вагаліся ад 76,6% у Мінскай губ. да 83,8% у Гродзенскай і Магілёускай губернях .

Такім чынам, пры роуным размеркаванні земскіх падаткау і павіннасцей на усе насельніцтва, што пражывала на тэрыторыі воласці, беларускія сяляне плацілі б іх амаль на 20% менш. Трэба дадаць, што многія валасныя прауленні знаходзіліся у мястэчках і гарадах, жыхары якіх па шматлікіх пытаннях звярталіся да органау сялянскага самакіравання. Адначасова сяляне не мелі магчымасці уздзейнічаць на не прынісанае да воласці насельніцтва. Шматлікае насельніцтва іншых саслоуяу не плаціла мірскіх зборау, не несла цяжару натуральных павіннасцей, але карысталася тым, за утрыманне чаго плацілі сяляне. У земскіх губернях выдаткі на утрыманне паліцыі, духавенства, пошты, дарог, народных вучылішчау, медыцыны ды інш. спаганяліся з усіх саслоуяу адносна раўнамерна, а у Пауночна-Заходнім краі, дзе земствы адсутнічалі, увесь цяжар земскіх і мірскіх павіннасцей ускладауся на сялян. Прагрэсіуная інтэлігенцыя прапаноувала ідэю усесаслоунай воласці, аднак яна не была падтрымана урадавымі коламі.

Такім чынам, у створанай у парэформенны перыяд структуры сялянскага самакіравання у Беларусі знайшлі сваё увасабленне як традыцыйныя формы арганізацыі сялянскага жыцця (сельскія вобшчаствы), так і новыя (воласці), якія адлюстравалі імкненне царскіх уладау забяспечыць над імі дзейсны адміністрацыйны кантроль пры мінімальных фінансавых затратах. У гэтым накірунку праводзіліся і усе рэарганізацыі сялянскага самакіравання у другой палове XIX ст.

Літаратура:

1. Полное собрание законов Российской империи (далей – ПСЗРИ). 2-е собр. – Т. XXXVI. 1861. – СПб.: Гос. тип., 1863. № 36657.
2. Нацыянальны гістарычны архіу Беларусі (НГАБ), г. Мінск, ф. 242, вон. 1, спр. 96, л. 1–3.
3. Расіискі дзяржауны гістарычны архіу (РДГА) у Санкт-Пецярбургу. ф. 1291, воп. 36, 1861 г., спр. 94, л. 24, 77, 90, 97, 121.
4. НГАБ, воп. 1, спр. 198, л. 6.
5. НГАБ, ф. 242, воп. 1, спр. 417, л. 6; Миловидов А. К 50-летию освобождения крестьян Северо-Западного края. – Вильна, 1911. С. 46; Виленский календарь на 1903 год. Вильна, 1903. С. 232.
6. НГАБ, воп. 1, спр. 415, л. 33–33 зв.
7. РДГА, 1291, воп. 36, 1862 г., спр. 67, л. 186 зв.
8. Сборник распоряжений графа М.Н.Муравьева по усмирению польского мятежа в Северо-Западных губерниях 1863–1864. – Вильна, 1866.
9. НГАБ, воп. 1, спр. 197, л. 10–10 зв.
10. НГАБ, воп. 1, спр. 13, л. 57–58.
11. НГАБ, воп. 1, спр. 643, л. 30; спр. 2568, л. 28.
12. Бібліятэка РДГА, воп. 1 (Справаздачы губернатарау), спр. 123.

13. НГАБ, воп. 1, спр. 2568, л. 78–79, 102, 209 зв.; Свод заключений губернск совещаний по вопросам, относящимся к пересмотру законодательства о крестья нах: В 3-х т. – СПб., 1897. – Т. I. С. 14, 19–23.

14. Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. V. Губернии Ли товской и Белорусской областей. – СПб., 1895. № 38. Мирские расходы и доходы крестьян за 1891 г. в 50-ти губерниях Европейской России. –С. 32, 34, 38, 44, 46 Памятная книжка Виленского генерал-губернаторства на 1868 г. – Вильна, 1868. С. 245–282; Памятная книжка Могилевской губ. на 1863 г. – Могилев, 1863. – С. 122-236; Список волостей и гмин Европейской России с распределением по призыв ным участкам для отбывания воинской повинности по сведениям к 1 января 1875 г. /Под ред. М.Раевского и М.Мусницкого. – СПб., 1875. С. 8–15, 47–50, 88–96; Ста тистический временник Российской империи. Сер. III. Вып. 13. Мирские расходы крестьян в 46 губерниях Российской империи за 1881 год /Разработано Охочин ским П. – СПб., 1886. С. 23–30, 57–61, 95–103.

15. Панютич В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. – Мн., 1990.

В. Арцёмчык

ВОБРАЗ БЕЛАРУСІ У ВУЧЭБНЫХ КНІГАХ НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОУ МАГІЛЁВА 1864-1899гг.

...Сильная, славная,— Русь православ
Путь твой начертан Всевышней десниц
Будешь над царствами мира царицею
С ними не равная,— мощнодержавн

(Урывак з эпіграфа да геаграфічн
нарысау 90-х гадоу 19ст.)[8]

Другая палова 19ст. перыяд даволі складаны з пункту гледжання грамадс ка-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага жыцця на землях Пауночна-Заходня га краю Расійскай імперыі. Гэта перыяд калі Расія змагла нарэшце падавіць тут даволі моцныя сепаратысцкія настроі польскага і паланфільскага насельніцт ва. Паустанне 1863-64 гадоў было апошнім моцным прапольскім паустаннем на Беларусі. У яго межах вызначылася і беларуская нацыянальная ідэя, адна яна яшчэ крочыла побач з ідэяй польскай незалежнасці. У апошнім "лісце з па шыбініцы" К. Каліноускі як адзін з кіраунікоу паустанцкага руху у Літве і на Беларусі пісау: "Прыймі, народзе, па шчырасці мае слова прадсмертнае, бо яно як з таго света толька для дабра твайго напісана. Нямаш, браткі, большага шчасці на гэтым свеце, як чалавек мае розум і науку. Тагды ён толька магчыме жыць у багацтве, па праудзе... Но як дзень з ноччу не ходзіць разам, так не ідзе разам наука праудзіва з няволяй маскоускай. Дапокуль яна у нас будзе, у нас нічога не

будзе, не будзе прауды, багацтва і н
калі пачуешь, што браты твае з-пад
ды і ты не аставайся ззаду, но ухап
грамадой ідзі ваяваці за сваё чалаве
ва, калі над табою Маскаля ужэ не

Аднак беларусы, у тыя часы—
шасці глухімі да гэтых ідэй. а часам
ля, які у 1861 годзе скасавау прыго
рэформы. На Магілёушчыне боль
кая моладзь.

Паустанне сведчыла аб неабхо
дактрыну у дачыненні да этнасау Б
што ствараус ў працэсе адукацыі
нёускай моладзі у пэуным кірунку.

Зразумела, што неадукаваны ча
насць на бытавым узроуні. Адукац
най сацыяльнай, у тым ліку і этніч
этнасу у асяроддзі іншых, сфарму
палітычнага, сацыяльна-эканамічн
кацыя стварае падмуркі для пашыр
валяе выйсці за межы афіцыйный

А зараз вызначым як адлюстр
да асэнсавання ролі і месца белар
вучэбных кнігах навучальных уста

У 1864 годзе у сталіцы імперы
но-русского края по вероисповеда
незнакомых с русским языком, Си
карта всего западно-русского края,
[1, с.1]. Гэта сведчыла аб тым, ш
вання права на валоданне землямі
тва, але і для замежжа.

Атлас вызначае "три Белорус
Минскую), и Литовско-русские гу
такая этнічная група як беларусы
жителей в 9 западных губерниях
ских 67,2%, евреев 11,07%, поляк
шей 1,75%, молдаван 0,39%, немц
відавочна імкненне атаясамляць
рускім этнасам, тым больш, што
вызнанню. "Православных 62,56
рядцев 0,98%, протестантов 0,62%
што стараверы не вызначаны на к